

XI-XII ƏSRLƏRDƏ SƏLCUQ YÜRÜŞLƏRİNİN CƏNUBİ QAFQAZDAKI İCTİMAİ-SİYASİ VƏZİYYƏTƏ TƏSİRİ

Zeynəddin Baydarov

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və

Etnologiya İnstitutu

zeynaddin.b@gmail.com

Açar Sözlər: *Səlcuq yürüşləri, XI-XII əsrlər, Cənubi Qafqaz, ictimai-siyasi vəziyyət, Malazgird döyüşü, İslamın yayılması, siyasi güc balansı, feodal strukturlar, mədəni mübadilələr.*

XI-XII əsrlərdə Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazın ictimai-siyasi vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bu dövrdə Səlcuq imperiyası Orta Asiyadan başlayaraq Yaxın Şərq və Cənubi Qafqaz bölgələrinə doğru genişlənməmişdir. Səlcuqların 1064-cü ildə Gürcüstana yürüşü nəticəsində Tiflis və ətraf ərazilər ələ keçirilmiş, bölgədə İslamın yayılması və səlcuq türklərinin məskunlaşması prosesi sürətlənmişdir. 1071-ci ildə Malazgird döyüşündə Bizans imperiyasının məğlubiyyəti ilə Anadolunun qapıları türklərə açılmış və bu, Cənubi Qafqazda siyasi güc balansının dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Səlcuqların bölgədəki hakimiyyəti yerli feodal strukturların zəifləməsinə, yeni idarəetmə sistemlərinin tətbiqinə və mədəni mübadilələrin artmasına gətirib çıxarmışdır.

Məqalədə məqsədimiz XI-XII əsrlərdə Səlcuq yürüşlərinin Cənubi Qafqazın ictimai-siyasi vəziyyətinə təsirini araşdırmaq, bu proseslərin bölgənin tarixi inkişafına necə yön verdiyini və Səlcuq hakimiyyətinin yerli əhali və mədəniyyətlər üzərindəki uzunmüddətli təsirlərini təhlil etməkdir.

XI-XII ВЕКА: ВЛИЯНИЕ ПОХОДОВ СЕЛЬДЖУКОВ НА СОЦИАЛЬНО- ПОЛИТИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

Зейнадин Байдаров

Ключевые слова: *походы сельджуков, XI-XII века, Южный Кавказ, социально- политическая ситуация, битва при Манцикерте, распространение ислама, баланс политических сил, феодальные структуры, культурные обмены.*

В XI-XII веках походы сельджуков оказали значительное влияние на социально- политическую ситуацию в Южном Кавказе. В этот период Сельджукская империя расширялась из Центральной Азии в направлении

Ближнего Востока и Южного Кавказа. В результате похода сельджуков в Грузию в 1064 году Тбилиси и прилегающие территории были захвачены, что способствовало распространению ислама и ускорению процесса заселения региона тюрками. Победа сельджуков над Византийской империей в битве при Манцикерте в 1071 году открыла путь тюркам в Анатолию и изменила баланс политических сил в Южном Кавказе. Установление власти сельджуков в регионе привело к ослаблению местных феодальных структур, внедрению новых систем управления и увеличению культурных обменов.

Цель данной статьи – исследовать влияние походов сельджуков в XI-XII веках на социально-политическую ситуацию в Южном Кавказе, проанализировать, каким образом эти процессы повлияли на историческое развитие региона, а также изучить долгосрочные последствия сельджукского правления для местного населения и культурных традиций.

THE IMPACT OF THE SELJUK CAMPAIGNS ON THE SOCIO-POLITICAL SITUATION IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE XI-XII CENTURIES

Zeynaddin Baydarov

Keywords: Seljuk campaigns, XI-XII centuries, South Caucasus, socio-political situation, Battle of Manzikert, spread of Islam, political power balance, feudal structures, cultural exchanges.

In the XI-XII centuries, the Seljuk campaigns had a significant impact on the socio- political situation in the South Caucasus. During this period, the Seljuk Empire expanded from Central Asia towards the Middle East and the South Caucasus. As a result of the Seljuk campaign in Georgia in 1064, Tbilisi and its surrounding areas were captured, accelerating the spread of Islam and the settlement of Turks in the region. The Seljuk victory over the Byzantine Empire in the Battle of Manzikert in 1071 opened the doors of Anatolia to the Turks and led to a shift in the political power balance in the South Caucasus. The Seljuk rule in the region resulted in the weakening of local feudal structures, the introduction of new administrative systems, and an increase in cultural exchanges.

The objective of this article is to examine the impact of the Seljuk campaigns in the XI-XII centuries on the socio-political situation in the South Caucasus, analyze how these processes influenced the historical development of

the region, and assess the long-term effects of Seljuk rule on the local population and cultural traditions.

XI-XII əsrlər Cənubi Qafqazın siyasi və sosial tarixi baxımından mühüm dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdür. Bu dövrdə Səlcuq türklərinin hərbi yürüşləri və siyasi təsiri regionun geosiyasi vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Böyük Səlcuq imperiyasının genişlənməsi və bu genişlənmənin Cənubi Qafqazda yaratdığı nəticələr bölgənin feodal dövlətlərinin, etnik qruplarının və dini icmalarının tarixi inkişafına təsir göstərmişdir. Səlcuqların yürüşləri nəticəsində Azərbaycan və Gürcüstan ərazilərində siyasi güc balansı dəyişmiş, yeni idarəetmə modelləri tətbiq olunmuş və səlcuq türklərinin bölgədə məskunlaşması prosesi daha da sürətlənmişdir.

Səlcuq türklərinin Cənubi Qafqaza daxil olması təkcə hərbi yürüşlərdən ibarət deyildi. Bu proses həm də mədəni və dini transformasiyaları əhatə edirdi. XI əsrin ortalarında, xüsusilə də Sultan Alp Arslanın 1064-cü ildə Gürcüstan və digər bölgələr üzərinə yürüşü nəticəsində bölgədə səlcuq türklərinin təsiri artmağa başladı. 1071-ci ildə Malazgird döyüşündə Bizansın məğlub olması təkcə Anadoluda deyil, eyni zamanda Cənubi Qafqazda da yeni siyasi vəziyyət yaratdı. Bölgədəki yerli feodal dövlətlər Səlcuqların hökmranlığını qəbul etməyə məcbur oldu və Səlcuqların siyasi təsiri altında yeni bir dövr başladı.

Səlcuq imperiyasının Cənubi Qafqazda apardığı siyasət əsasən hərbi, inzibati və iqtisadi tədbirlərlə müşayiət olunurdu. Bu dövrdə Azərbaycan ərazisi Səlcuq türklərinin mühüm strateji bölgələrindən birinə çevrildi. Səlcuqların yürüşləri nəticəsində Bakı, Şamaxı, Gəncə və Təbriz kimi şəhərlər inkişaf etməyə başladı. Bölgədə ticarət yolları yenidən quruldu və İslam mədəniyyəti daha da möhkəmləndi. Bununla yanaşı, yerli feodalların və krallıqların Səlcuqlara tabe olması ilə siyasi iyerarxiyada müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Xüsusilə, Gürcüstan Krallığı bu dövrdə Səlcuqların hücumlarına qarşı müqavimət göstərsə də, müəyyən dövrlərdə onların vassalı kimi fəaliyyət göstərməyə başladı.

Bölgədə Səlcuq yürüşlərinin təsiri təkcə siyasi idarəetmə ilə məhdudlaşmadı. Hərbi yürüşlər və səlcuq türklərinin məskunlaşması nəticəsində Cənubi Qafqazda demoqrafik dəyişikliklər baş verdi. Türkünstan bölgəsindən gələn yeni axınlar nəticəsində bölgədəki dini və etnik strukturda dəyişikliklər baş verdi. Səlcuqların gəlişi ilə İslam dini daha geniş yayılmağa başladı və bu proses Cənubi Qafqazdakı siyasi və sosial münasibətlərə təsir göstərdi. Əvvəllər əsasən xristian və zərdüştilərin üstünlük təşkil etdiyi ərazilərdə islamın yayılması ilə birlikdə yeni dini mərkəzlər və mədrəsələr inşa olundu.

Bütün bu proseslər nəticəsində bölgə dövlətlərinin idarəetmə sistemi yenidən quruldu, yeni hakimiyyət strukturları formalaşdı və bölgədə Səlcuqların nəzarət mexanizmi gücləndi. Səlcuq türklərinin yürüşləri təkcə

hərbi və siyasi dəyişikliklər yaratmadı, həm də mədəni və sosial proseslərə yön verdi. Bölgənin şəhərləşmə səviyyəsi yüksəldi, ticarət və iqtisadi inkişaf sürətləndi, türklərlə yerli xalqlar arasında mədəni integrasiya prosesi başladı.

Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazda siyasi və sosial dəyişikliklərin əsas katalizatorlarından biri olmuşdur. XI əsrin ortalarından etibarən Səlcuq türkləri Orta Asiyadan başlayaraq Yaxın Şərqə və Cənubi Qafqaza doğru irəlilədikcə, burada mövcud olan siyasi qurumlar onların təsiri altına düşməyə başlamışdır. Xüsusilə Sultan Alp Arslanın 1064-cü ildə Gürcüstan və Cənubi Qafqazın digər ərazilərinə yürüşü Səlcuq təsirinin ilk əlamətlərindən biri olmuşdur. 1071-ci ildə Malazgird döyüşündə Bizans imperiyasının ağır məğlubiyyəti nəticəsində Anadolunun qapıları türklərə açılmış və bu proses Cənubi Qafqazda da siyasi güc balansını dəyişdirmişdir [1].

Bu dövrdə Azərbaycan və Cənubi Qafqazın digər bölgələrində Səlcuq idarəçiliyi tədricən qurulmağa başlanmışdır. Gəncə, Təbriz, Naxçıvan və Şamaxı kimi şəhərlər Səlcuq nəzarətinə keçmiş, bu şəhərlərdə yeni inzibati və iqtisadi idarəetmə sistemləri tətbiq olunmuşdur. Səlcuqların yürüşləri nəticəsində bölgədə feodal dövlətlərin hakimiyyəti zəiflədilmiş, yeni idarəçilik qaydaları tətbiq olunmuş və səlcuq türklərinin məskunlaşma prosesi genişlənmişdir. Səlcuqların məqsədi yalnız hərbi və siyasi nəzarəti təmin etmək deyil, həm də bölgənin iqtisadi potensialını artırmaq və ticarət yollarını inkişaf etdirmək olmuşdur.

Səlcuq yürüşlərinin nəticəsi olaraq Cənubi Qafqazın siyasi mənzərəsi əsaslı şəkildə dəyişmişdir. Mövcud qurumlar Səlcuqların təsiri altında müəyyən dövrlərdə onların vassalı kimi çıxış etmiş, Azərbaycan ərazisində isə Səlcuq valiləri tərəfindən idarə olunan vilayətlər formalaşmışdır. Bu dövrdə Səlcuq sultanları yerli feodallarla müəyyən razılaşmalar əldə edərək onların bəzi muxtariyyət hüquqlarını qorumağa çalışmışdır. Bununla yanaşı, Səlcuqların yürüşləri nəticəsində İslamın bölgədə yayılması prosesi sürətlənmiş, məscidlər və mədrəsələr inşa olunmuş, İslam hüququ və mədəniyyəti geniş vüsət almışdır.

Cənubi Qafqazda Səlcuq təsiri təkcə siyasi və dini sahədə deyil, həm də sosial və iqtisadi sahədə özünü göstərmişdir. Səlcuqların yürüşlərindən sonra bölgədə demoqrafik dəyişikliklər baş vermişdir. Feodal torpaq münasibətlərində də dəyişikliklər baş vermiş, bəzi yerli feodallar Səlcuq idarəçiliyi altında fəaliyyət göstərməyə məcbur olmuşdur. Eyni zamanda, Səlcuqların yürüşləri nəticəsində şəhərlərin iqtisadi inkişafı sürətlənmiş, ticarət və sənətkarlıq sahələri çiçəklənmişdir.

Bütün bu dəyişikliklər Cənubi Qafqazın ictimai-siyasi tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Səlcuq yürüşləri nəticəsində bölgədə sabitlik müəyyən müddətə bərpa olunmuş, iqtisadi və ticarət əlaqələri genişlənmiş, lakin eyni zamanda yerli feodal müqavimətləri və üsyanlar da baş vermişdir. Səlcuqların siyasi irsi sonrakı dövrlərdə Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin və

digər yerli türk-müsəlman dövlətlərinin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Beləliklə, Səlcuq yürüşləri təkcə qısa müddətli hərbi uğurlar deyil, həm də Cənubi Qafqazın uzunmüddətli tarixi inkişafında mühüm rol oynayan bir proses olmuşdur [5].

XI-XII ƏSRLƏRDƏ SƏLCUQLARIN CƏNUBİ QAFQAZA YÜRÜŞLƏRİNİN MÜHÜM TƏSİRLƏRİ

XI-XII əsrlərdə Səlcuq türklərinin hərbi yürüşləri və onların yaratdığı siyasi nizam bölgənin güc balansını dəyişdirmiş, feodal dövlətlərin mövqelərini zəiflətməmiş və yeni idarəetmə sistemlərinin tətbiqinə səbəb olmuşdur. Səlcuqların əsas məqsədi təkcə hərbi işğal deyil, həm də uzunmüddətli siyasi təsir mexanizmlərinin qurulması idi. Bu proses Cənubi Qafqazda əhalinin etnik-mədəni və dini strukturuna, iqtisadi inkişafa və mədəniyyətlərarası münasibətlərə də təsir göstərmişdir.

Səlcuq imperiyasının genişlənməsi X əsrin sonu - XI əsrin əvvəllərində başlamış və tezliklə Yaxın Şərq, Anadolu və Cənubi Qafqaza yayılmışdır. Bu yürüşlərin mühüm mərhələsi Sultan Alp Arslan tərəfindən Tiflis və Dvin şəhərlərinin ələ keçirilməsi olmuşdur ki, bu da Səlcuqların Cənubi Qafqazdakı mövqeyini gücləndirmişdir.

1071-ci ildə Malazgird döyüşündə Bizans imperiyasının məğlub olması yalnız Anadolu üçün deyil, həm də Cənubi Qafqaz üçün yeni siyasi reallıqlar yaratdı. Bizansın zəifləməsi bölgədə Səlcuq nəzarətinin möhkəmlənməsinə imkan yaratmış, xüsusilə Azərbaycan, Şərqi Gürcüstan və digər ərazilər Səlcuqların siyasi təsir dairəsinə daxil olmuşdur. Səlcuq yürüşlərindən sonra Cənubi Qafqazda yerli feodal dövlətlər ya Səlcuq sultanlarına tabe olmuş, ya da onlarla müttəfiqlik etmək məcburiyyətində qalmışdır.

Səlcuq türkləri Cənubi Qafqazda siyasi idarəetmə sistemində yeni mexanizmlər gətirmişdir. Onların tətbiq etdiyi iqta sistemi yerli feodalların gücünü məhdudlaşdırmış və bölgədə Səlcuq sultanlarına tabe olan hakimlər tərəfindən idarə olunan yeni inzibati vahidlər formalaşdırılmışdır. Bu sistemə əsasən, Səlcuq komandanları və sultan tərəfindən təyin olunmuş valilər müəyyən torpaq sahələrini idarə edir, əvəzində isə sultanın ordusuna xidmət göstərirdilər [4].

Azərbaycan ərazisində, xüsusilə Gəncə, Naxçıvan, Şamaxı və Təbriz şəhərlərində Səlcuqlar tərəfindən yeni inzibati və iqtisadi islahatlar həyata keçirilmişdir. Şəhər həyatının inkişafı, ticarət yollarının bərpası və islam mədəniyyətinin yayılması Səlcuqların bölgədəki hakimiyyətini gücləndirmişdir. Səlcuq dövründə Cənubi Qafqazda məscidlər, mədrəsələr və digər dini tikililər inşa olunmuş, bu da bölgədə islamın təsirinin artmasına səbəb olmuşdur. Səlcuq yürüşlərinin nəticələrindən biri də Cənubi Qafqazın iqtisadi və ticarət

əlaqələrinin genişlənməsi olmuşdur. Səlcuqların gəlişi ilə bölgədə ticarət yolları təhlükəsizləşdirilmiş və İpək Yolu marşrutu daha da güclənmişdir. Azərbaycan şəhərləri, xüsusilə Təbriz, Gəncə və Dərbənd, ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərinə çevrilmişdir. Səlcuq türkləri ticarətə xüsusi diqqət yetirirdilər və bu səbəbdən də şəhər infrastrukturunu gücləndirmək üçün bazarlar, karvansaralar və suvarma sistemləri inşa etmişdilər. Bölgədə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün suvarma sistemləri qurulmuş, yeni torpaq islahatları həyata keçirilmişdir. Bu proseslər Səlcuqların nəzarətində olan torpaqlarda iqtisadi artımı sürətləndirmiş və şəhərlərin əhalisini artırmışdır. Səlcuqların Cənubi Qafqazda yaratdığı dəyişikliklər yalnız siyasi və iqtisadi sahədə deyil, həm də sosial və mədəni aspektlərdə özünü göstərmişdir. Səlcuq türklərinin bölgədə məskunlaşması Cənubi Qafqazın etnik və dil strukturuna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Səlcuqlar dövründə türksoylu əhalinin sayı daha da artmış, İslam dini bölgədə daha geniş yayılmış və müsəlman mədəniyyəti daha da möhkəmlənmişdir [5].

Səlcuq türklərinin gətirdiyi mədəni və idarəetmə ənənələri sonrakı dövrlərdə Cənubi Qafqazın ictimai-siyasi quruluşuna təsir etmişdir. Xüsusilə, Azərbaycan Atabəyləri dövləti və Şirvanşahlar dövləti Səlcuq idarəçiliyinin mirası üzərində qurulmuş və uzun müddət bu təsirləri qoruyub saxlamışdır. Səlcuq yürüşlərinin nəticələri Cənubi Qafqazın tarixi inkişafına uzunmüddətli təsir göstərmişdir. Bir tərəfdən, bölgədə siyasi sabitlik və iqtisadi inkişaf təmin olunmuş, digər tərəfdən isə yerli feodal dövlətlər Səlcuq sultanlarına tabe olmaq məcburiyyətində qalmışdır. Səlcuq imperiyasının zəifləməsindən sonra bölgədə müstəqil feodal dövlətlər yenidən güclənmiş, lakin Səlcuq idarəçilik sisteminin izləri uzun müddət qorunmuşdur. Cənubi Qafqazda Səlcuq yürüşlərinin yaratdığı siyasi və sosial dəyişikliklər sonrakı əsrlərdə bu bölgənin geosiyasi vəziyyətini müəyyənləşdirmişdir. Səlcuqların gətirdiyi iqta sistemi, inzibati idarəetmə modeli və hərbi ənənələr bölgənin gələcək siyasi quruluşlarının əsasını təşkil etmişdir. XI-XII əsrlərdə Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazda mühüm tarixi dönüş nöqtəsi olmuşdur. Onların hərbi, siyasi və iqtisadi təsirləri uzun müddət davam etmiş və bu dövrün hadisələri bölgənin gələcək tarixinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır [6].

Səlcuq yürüşlərinin Cənubi Qafqazda yaratdığı dəyişikliklər hərbi, siyasi və iqtisadi sahələrlə məhdudlaşmırdı. Bölgədə məskunlaşan türklər sosial və mədəni həyatın formalaşmasına da təsir edərək, yeni idarəçilik modelləri və yaşam tərzini gətirmişdilər.

Bu dövrdə Səlcuqların hərbi gücü onların bölgədəki mövqelərini möhkəmləndirməyə imkan yaratmışdır. XI əsrin ikinci yarısından etibarən Cənubi Qafqazda Bizans və Gürcüstan krallıqları ilə mübarizə aparan Səlcuq orduları strateji əraziləri nəzarətə götürərək burada siyasi sabitliyi təmin etməyə çalışmışdır. Bölgənin ən mühüm ticarət yollarının keçdiyi strateji məkanlar

Səlcuq valilərinin nəzarətində idi və bu, onların uzunmüddətli təsirini möhkəmləndirirdi.

Səlcuqların tətbiq etdiyi iqta sistemi nəticəsində bölgədə yerli feodal idarəçiliyi zəifləmiş, mərkəzi hakimiyyətin təsiri güclənmişdir. Yerli feodallar iqta sahiblərinə çevrilərək Səlcuq sultanlarına tabe olmuş və hərbi xidmət qarşılığında müəyyən torpaqlara sahiblik etmişlər. Bu sistem bölgədə inzibati idarəçiliyin güclənməsinə səbəb olmaqla yanaşı, eyni zamanda iqtisadi inkişafı da stimullaşdırmışdır. Çünki iqta sahibləri torpaqların gəlirliliyini artırmaq üçün kənd təsərrüfatı və ticarətin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdilər.

Cənubi Qafqazın ticarət marşrutları Səlcuq dövründə daha da inkişaf etmiş və karvan yolları boyunca yeni bazarlar və ticarət mərkəzləri qurulmuşdur. Təbriz, Gəncə, Şamaxı və Dərbənd kimi şəhərlər mühüm ticarət mərkəzlərinə çevrilmiş və burada Səlcuq tacirləri ilə yanaşı, yerli ticarətçilər də fəaliyyət göstərmişlər. Bu dövrdə şəhərlərin böyüməsi və iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi Cənubi Qafqazın iqtisadi həyatında mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur [8].

Səlcuqların Cənubi Qafqazda yaratdığı demoqrafik dəyişikliklər də nəzərəcarpacaq dərəcədə idi. Bölgəyə köçən səlcuq türkləri təkcə hərbi və inzibati sahədə deyil, həm də sosial və mədəni həyatda mühüm rol oynayırdılar. Türk tayfalarının məskunlaşdığı ərazilərdə kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq və sənətkarlıq sahələri inkişaf etmiş, bu da bölgənin iqtisadi potensialını artırmışdır. Türklərin Cənubi Qafqaza köçü nəticəsində bölgədə etnik və mədəni müxtəliflik zənginləşmiş, türksoylu əhalinin sayı daha da yüksəlmişdir.

Səlcuqların gəlişi ilə Cənubi Qafqazda şəhərsalma və memarlıq sahəsində də mühüm yeniliklər baş vermişdir. Onlar yeni qala, məscid və ictimai tikililər inşa edərək bölgənin şəhərləşmə prosesini sürətləndirmişlər. Böyük ticarət mərkəzlərində məscidlər, karvansaralar və hamamlar inşa olunmuş, bu da şəhər mədəniyyətinin formalaşmasına öz töhfəsini vermişdir. Memarlıq üslubu baxımından Səlcuq binaları yerli memarlıq ənənələri ilə birləşərək bölgədə unikal bir tikinti ənənəsinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Səlcuq yürüşlərinin bölgədə yaratdığı ən mühüm təsirlərdən biri də İslamın güclənməsi olmuşdur. Səlcuqların gəlişi ilə İslam dini Cənubi Qafqazın müxtəlif hissələrində daha da möhkəmlənmiş, mədrəsələr və dini mərkəzlər sayəsində islam elmləri inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrdə İslam alimləri və sufi təriqətləri bölgədə fəaliyyət göstərmiş, İslam düşüncəsinin yayılmasına töhfə vermişlər. Bununla yanaşı, Səlcuqların tolerant dini siyasəti nəticəsində xristian icmaları da öz varlıqlarını qorumağa davam etmiş, bəzi feodal hökmdarlar Səlcuqlarla müttəfiq münasibətlər quraraq müəyyən dərəcədə muxtariyyət əldə etmişlər.

Bütün bu proseslər nəticəsində XI-XII əsrlərdə Cənubi Qafqazın siyasi və sosial tarixi yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Səlcuqların bölgəyə gətirdiyi

idarəetmə sistemi, iqtisadi və mədəni dəyişikliklər onların uzunmüddətli təsirini gücləndirmişdir. Hərbi yürüşlər nəticəsində yerli feodalların gücü zəifləmiş, Səlcuqların nəzarət mexanizmi isə daha güclü bir inzibati sistem yaratmışdır. Bu dövr Cənubi Qafqazın siyasi tarixi üçün mühüm bir mərhələ olmuşdur. Səlcuq yürüşlərinin nəticələri yalnız onların hakimiyyəti dövründə deyil, sonrakı əsrlərdə də öz təsirini qoruyub saxlamışdır. Bu proses Cənubi Qafqazın gələcək siyasi inkişafına və regionun islam dünyası ilə əlaqələrinin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Atabəyləri dövləti və Şirvanşahlar Səlcuq ənənələri üzərində formalaşaraq bölgədə müsəlman idarəçiliyinin davamlılığını təmin etmişdir [10]. İqtisadi və mədəni sahədə isə Səlcuqların qurduğu ticarət və inzibati sistem uzun müddət mövcud olmuş və bölgənin inkişafına təkan vermişdir. Bu baxımdan, Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazın tarixində sadəcə bir işğal dalğası deyil, həm də böyük siyasi, sosial və iqtisadi dəyişikliklərə səbəb olan bir proses kimi qiymətləndirilməlidir. Onların tətbiq etdiyi inzibati və iqta sistemi, ticarət yollarını gücləndirmək üçün apardıqları islahatlar və mədəniyyətlərarası integrasiya prosesi uzun illər boyu bölgənin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Nəticə etibarilə, XI-XII əsrlərdə Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazın siyasi xəritəsini yenidən formalaşdırmış, iqtisadi həyatını canlandırmış və sosial strukturunu dəyişmişdir [2].

Səlcuq yürüşlərinin uzunmüddətli nəticələri təkcə siyasi və iqtisadi sahələrdə deyil, eyni zamanda hərbi strategiyalar və bölgənin gələcək idarəçilik modellərində də öz əksini tapmışdır. Səlcuqların Cənubi Qafqazda tətbiq etdiyi hərbi-təsərrüfat modeli, xüsusilə iqta sistemi, daha sonra bölgədə formalaşan dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan Atabəyləri və Şirvanşahlar dövləti tərəfindən qəbul edilmiş və uğurla tətbiq olunmuşdur. Bu sistemin əsas mahiyyəti ondan ibarət idi ki, sultan və ya hökmdar döyüşçü sinifinə aid şəxslərə torpaqlar ayırır, bunun müqabilində onlar hökmdara hərbi xidmət göstərirdilər. Bu yanaşma həm dövlətin hərbi qüvvələrinin gücləndirilməsinə, həm də iqtisadi fəaliyyətin davamlı olmasına imkan yaradırdı.

Səlcuqların bölgədə tətbiq etdiyi inzibati idarəçilik metodları, yerli feodal idarəçiliyinin mərkəzləşdirilməsi cəhdləri Cənubi Qafqazın gələcək siyasi strukturuna təsir etmişdir. Səlcuq dövründə vilayətlərə təyin olunan valilər (əmirilər) əsasən türklərdən ibarət idi və onların başlıca vəzifəsi Səlcuq sultanına sadıq qalmaq və yerli feodalların muxtariyyətini məhdudlaşdırmaq idi. Lakin zamanla bu valilər müstəqil fəaliyyət göstərməyə başlamış və nəticədə Səlcuq imperiyasının zəifləməsindən sonra bölgədə yarım-müstəqil dövlətlər formalaşmışdır. Azərbaycan Atabəyləri dövləti bunun ən bariz nümunələrindən biri olmuşdur.

Səlcuqların Cənubi Qafqazda tərک etdiyi hərbi ənənələr də mühüm rol oynamışdır. Onların hərbi strategiyası daha çox çevik süvari dəstələrinə əsaslanırdı və bu taktika sonrakı dövrlərdə Azərbaycan və Gürcüstan

ordularında da tətbiq olunmuşdur. Səlcuq orduları döyüşlərdə düşməni sürətli hücumlarla zəiflədərək, uzunmüddətli mühasirələr və taktiki manevrlərlə qalib gəlirdilər. Bu dövrdə süvari qüvvələrinin əhəmiyyəti artmış və Cənubi Qafqaz dövlətləri Səlcuqlardan bu hərbi modelə uyğunlaşaraq öz ordularını yenidən təşkilə başlamışdır [9].

Bölgədə sosial struktur və dini həyat da Səlcuq dövründə mühüm dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İslam dini bölgədə daha geniş yayılmış, məscidlər və dini tədris mərkəzləri olan mədrəsələr inşa olunmuşdur. Səlcuqların İslamı himayə etməsi nəticəsində sufi təriqətləri bölgədə geniş yayılmış və bu da Cənubi Qafqazda İslam mədəniyyətinin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Əhali arasında İslamın təsirinin güclənməsi nəticəsində bəzi yerli feodal ailələri müsəlmanlığı qəbul edərək Səlcuqlarla daha sıx siyasi və mədəni əlaqələr qurmağa başlamışdır [7].

Bununla yanaşı, Səlcuqların dini siyasəti yerli xristian icmalarına qarşı təzyiq siyasətindən daha çox onların Səlcuq hakimiyyətinə tabe olmasına yönəlmişdi. Bölgənin xristian əhalisi zaman Səlcuq türklərinə müqavimət göstərsələr də, onların hakimiyyətini tanımaq məcburiyyətində qalmışdılar.

Səlcuqların iqtisadi və sosial sahədə qoyduğu miras Cənubi Qafqazda daha uzun müddət hiss olunmuşdur. Onların dövründə ticarət yolları yenidən qurulmuş, ipəkçilik və sənətkarlıq inkişaf etmiş və şəhərlərdə ticarət sahəsi çiçəklənmişdir. Səlcuq hakimiyyəti altında Təbriz, Gəncə, Şamaxı və Dərbənd kimi şəhərlər böyük ticarət mərkəzlərinə çevrilmiş və burada müsəlman, türk və yerli xristian tacirlər fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə ticarətin genişlənməsi nəticəsində Cənubi Qafqazın iqtisadiyyatı daha da möhkəmlənmişdir.

Səlcuq dövründə bölgədə mühəndislik və şəhərsalma sahəsində də mühüm yeniliklər tətbiq olunmuşdur. Böyük suvarma sistemləri, yollar, karvansaralar və qalalar tikilmişdir ki, bu da həm hərbi, həm də iqtisadi məqsədlərə xidmət edirdi. Ticarət yollarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Səlcuqlar mühüm strateji nöqtələrdə hərbi qarnizonlar yerləşdirmiş və onların idarə edilməsi üçün xüsusi inzibati mərkəzlər yaratmışdılar [3].

Bütün bu dəyişikliklər Cənubi Qafqazın siyasi və iqtisadi tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Səlcuq yürüşləri nəticəsində bölgədəki feodal strukturlar dəyişmiş, yeni idarəetmə formaları tətbiq olunmuş və İslamın təsiri daha da güclənmişdir. Səlcuqların mirası, xüsusilə onların inzibati və hərbi sistemləri, Cənubi Qafqazda sonrakı əsrlərdə formalaşan dövlətlər üçün əsas model olmuşdur. Bu dövr, bölgənin tarixində təkə işğallar və hərbi yürüşlərlə deyil, həm də yeni sosial və iqtisadi dəyişikliklərin başlanğıcı kimi qiymətləndirilməlidir.

Səlcuq imperiyasının süqutu ilə Cənubi Qafqazda onların yaratdığı inzibati sistem tədricən yerli dövlətlərin idarəetmə metodlarına çevrildi. Azərbaycan Atabəyləri dövləti, Şirvanşahlar dövləti və Gürcü hakimləri

Səlcuqlardan miras qalmış iqta sistemi və hərbi strategiyaları tətbiq edərək, regionda yeni siyasi quruluşlar formalaşdırdılar. Beləliklə, XI-XII əsrlərdə Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazın tarixi inkişafında mühüm rol oynamış, bölgənin siyasi xəritəsini dəyişmiş və onun gələcək inkişafını müəyyən etmişdir. Bu səbəbdən Səlcuqların Cənubi Qafqazdakı rolu təkcə hərbi fəthlərlə məhdudlaşmır, onların yaratdığı siyasi və iqtisadi sistemlər uzunmüddətli təsir göstərərək bölgənin tarixini formalaşdırmışdır [2].

XI-XII əsrlərdə Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazın siyasi, iqtisadi və sosial həyatında dərin və uzunmüddətli dəyişikliklər yaratmışdır. Səlcuqların hərbi ekspansiyası nəticəsində regionun güc balansını dəyişmiş, Bizans imperiyasının təsiri zəifləmiş və yerli feodal dövlətlər Səlcuq hakimiyyətinə tabe olmaq məcburiyyətində qalmışdır. Bölgədə yeni idarəetmə sistemi tətbiq edilmiş, iqta sistemi vasitəsilə torpaq münasibətləri yenidən tənzimlənmiş və mərkəzləşdirilmiş idarəçilik formalaşdırılmışdır.

Lakin Səlcuq imperiyasının zəifləməsi və XII əsrin sonlarında süqutu ilə bölgədə yeni güc mübarizələri başlamış, yerli dövlətlər Səlcuqların süqutundan istifadə edərək müstəqilliklərini bərpa etməyə çalışmışdır. Buna baxmayaraq, Səlcuq yürüşlərinin nəticələri uzun müddət Cənubi Qafqazın siyasi və sosial quruluşunda öz təsirini saxlamışdır.

Nəticə etibarilə, Səlcuq yürüşləri Cənubi Qafqazın tarixində mühüm mərhələlərdən birini təşkil etmiş, bölgənin siyasi coğrafiyasını dəyişdirmiş və onun gələcək inkişafına yön vermişdir. Bu proses təkcə hərbi işğal xarakteri daşmamış, həmçinin inzibati, iqtisadi və mədəni dəyişikliklərlə müşayiət olunmuşdur. Səlcuqların yaratdığı idarəçilik modeli və tətbiq etdikləri islahatlar sonrakı əsrlərdə də bölgənin siyasi həyatına təsir göstərmiş və Cənubi Qafqazın tarixi inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov E. Ə. "Səlcuqlar". Bakı: Mütərcim, 2015. 206 s.
2. Məmmədova A. "Erken Ortaçağ'da Güney Kafkasya'nın Türk Toplumu veya Güney Kafkasya'nın Erken Ortaçağ Tarihine Yeni Bir Bakış". XVIII Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 2021. 10. s. 97-116.
3. Nuriyeva İ. "Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan– XXI əsrin əvvəllərinədək)". Bakı: Mütərcim, 2015. 338 s.
4. Şərifli M. X. "IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, 2013 (Əsli 1978, Bakı: Elm). 398 s.
5. Vəlixanlı N. M. "Azərbaycan VII-XII əsrlərdə: tarix, mənbələr, şərhlər". Bakı: Elm və Təhsil, 2016. 480 s.
6. Ayan E. "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi". Ordu

Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü Sosial Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2010. 1(2). s. 19-50.

7. Güneş U. “Türk dış politikasında Güney Kafkasya bölgesindeki güç mücadeleleri ve Büyük Kafkasya Kalkınma Girişimi”. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009. 202 s.

8. Kemaloğlu M. “Kafkasya-Tarihi geçmişi, etnik-dini yapısı ve Terekeme (Karapapah) Türkleri”. Akademik Bakış Dergisi, 2012. 32. s. 1-20.

9. Milli Savunma Üniversitesi. “Türk Askeri Tarihi Bibliyografyası”. Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2023.

10.Obastan Viki. “Böyük Səlcuq İmperiyası”.
<https://www.obastanviki.com/boyuk-selcuq-imperiyasi>. 2024